

גדרי משאצ"ג, פס"ר, לא מתכוון ומתעסק

בשאלה שננסה לברר כאן נשברו קולמוסים רבים ונכתבו ספרים שלמים שניסו ליישב בין הסוגיות הרבות והמקרים השונים שבהם הופיעו המושגים שבראש המאמר. למרות המאמצים המרובים נראה שלא זכינו עדיין לתשובה פשוטה ובהירה מתי נתיר מעשה מסויים מכח "לא מתכוון", מתי נאוסרו מדרבנן משום משאצ"ג ומתי נחייב מדאו' משום פס"ר. נראה ששורש הבעיה נעוץ בתפיסה שכל מלאכות שבת יסודם אחד ואותם גדרים להם ורק בדעת האדם המשתנה תלוי ההבדל בין חייב לפטור או אף מותר, דבר זה לא מתאים לפסיקת הלכה וודאי שאינו מתאים להלכות שאמורות להידון בב"ד בדיני נפשות. למעשה בלתי מובן לשיטה המקובלת היכולת של רשב"י לקבוע שבפסיקת הראש של העוף לעולם יהיה חייב שהרי בספרי הראשונים והאחרונים ישנן כוונות רבות שיכול האדם לכוון בשעת מעשה שיכולים להוריד את חומרת המעשה למשאצ"ג בלבד ואולי אף ל"לא מתכוון". בניגוד לתפיסה המקובלת ננסה לחלק כאן את המלאכות לחטיבות שונות כאשר **לכל חטיבה**¹ יהיו גדרים שונים בצורה שלא תאפשר להסתפק אם שייך כאן פטור של לא מתכוון או חיוב משום פס"ר. הייסוד לחלוקה לחטיבות שיובאו במאמר מופיע בתוס' שיובא לקמן וכן **ובעיקר בסברא** התופסת את ההבדל המהותי בין קילקול ותיקון ובין הנ"ל ליצירה.²

חילוק התוס' בין מלאכות יוצרות למתקנות

תריץ הכי יכול עד שיכתוב כל הפסוק כו' - וא"ת ומ"ש אריגה מהני דהכא לא מחייב ר"ש עד שיתקן את **כולו**? וי"ל דבאריג **שעושה דבר חדש שאינו בעולם** מחייב שפיר בשני בתי נירין אבל עיבוד **שאינו אלא תיקון העור בעלמא** וכן גורר וצר צורה בעי ר"ש עד שיתקן את **כולו**.³

מבואר בתוס' לעיל שיש (לפחות⁴) שני סוגי מלאכות: מלאכות יוצרות ומלאכות מייפות ומתקנות דבר קיים.

להלן נראה שעל פי החילוקים הנ"ל ניתן לקבוע לא רק **את שיעור המלאכה** כבתוס' אלא גם את שאר הגדרים של המלאכה וממילא נצרכים להבנת כמעט כל סוגיות הש"ס ומחלוקות התנאים⁵ בהלכות שבת.

הגדרת ההבדל בין החטיבות והנגזר מכך

מסתבר שבמלאכות המייפות שעיקר חשיבותן היא לא מצד היצירה האובייקטיבית החשובה, אלא מצד ההתייחסות הסובייקטיבית של האדם **שלגביו יש כאן תיקון חשוב**, יש משמעות רבה לדעתו של האדם בעת עשיית המלאכה ולעומת זאת במלאכות היוצרות שחשיבותן היא אובייקטיבית דעת העושה הרבה פחות משמעותית. ממילא **מסתבר** שדווקא במלאכות המייפות אם האדם **לא מתכוון** כלל למלאכה או **לא נותן דעתו כלל לתוצר** הריהו מותר לר"ש (וזוהו **מתעסק דר"ש**) ונחלקו הראשונים אם אפילו בפס"ר או רק אם לא מוכרח התוצר שאל"כ אסור מדרבנן.

משאצ"ג ופס"ר:

כיוון שכך, ניתן לסבור שבמלאכות המייפות כאשר **אין צורך** (אך יש מודעות) לעושה, **בייפוי**, לא תהיה כאן מלאכה דאו' אפילו בפס"ר כיוון שהאדם לא מחיל אקטיבית (בדעתו) את החשיבות על המלאכה, עם זאת ניתן לסבור גם שכיוון שסוף סוף התיקון נעשה והאדם

¹ לקמן נראה שכבר הראשונים השתמשו בכללים שנציע כאן להסביר חריגות של מלאכות ספציפיות, החידוש של המאמר הוא ביכולת להשליך כללים אלו על חטיבות שלמות של מלאכות.

² ייתכן וניתן להציע חלוקות נוספות או אף אחרות אך העיקרון אחד, אין דין כל המלאכות יכול להיות אחד וחייבים להיות גדרים שונים למלאכות שונות כדי ליצור מערכת ברורה של כללים שלא סותרים זה את זה תוספות מסכת שבת דף קג עמוד ב:

³ לקמן תובא חטיבה שלישית- מלאכות "מקלקלות" שהסברא מחייבת שינוי דינים בינה לשתי הנ"ל

⁴ נראה שהחלוקה שתוצע כאן לא הייתה מוסכמת על כלל הראשונים וייתכן שאף לא על כלל האמוראים ובוודאי שלא על הפוסקים האחרונים אך יסוד הדברים הוא בסברא ולא במקור קדום

מודע אליו (כיוון שאינו עסוק בתכלית אחרת) חשיב גם זה **למלאכה חשובה** וחייב עליה. נראה שבדיוק **בשאלה זו נחלקו ר"ש ור"י**. לעומת זאת במלאכות **היוצרות** שכאמור התוצר חשוב גם ללא **דעתו של העושה ורצונו** פשוט שיהיה **חייב** גם לר"ש בכל מקרה של פס"ר אפילו אם **לא אכפת**⁶ לו מהתוצר וזהו **פס"ר שמחייב** בו ר"ש.

המלאכות המסופקות:

למרות הכלל הברור כביכול שנותן התוס' להבדיל בין ה"יוצרות" ל"מייפות" ישנן מלאכות שקשה להגדירן, כמו שחיטה צידה הוצאה וכיבוי. שמצד אחד לא **מתחדש** לכאורה דבר בגוף החפץ אבל מצד שני מוחל עליו אובייקטיבית **שם שונה**; בשחיטה- בשר לעומת בע"ח, בצידה- שייכות לאדם פלוני למול עצמאות. ובהוצאה- שם רבים למול יחיד (מי שיסבור שזו מלאכה יוצרת יסבור שזו **הגרועה מבין המלאכות היוצרות**). ברור גם לפי מה שהקדמנו שר"ש שסובר שיש פטור של משאצ"ג בהוצאה סובר שזו מלאכה מייפה בלבד דהיינו שיש משמעות ליכולת שימוש ברה"ר למול יכולת השימוש ברה"י וחידשה התורה שזה חשיב תיקון חשוב. א"נ דומה מלאכת **הוצאה** למלאכת בורר שמוציא פסולת מהאוכל ומתקן בכך האוכל, שלמרות שאין כלל תיקון בפסולת שבה נעשת הפעולה, החשיבות היא מצד התיקון של האוכל וממילא אם דעתו להוציא המת רק כדי **לקוברו** ולא כדי לפנות הטומאה **מביתו** חשיב שפיר משאצ"ג לר"ש. אם אכן כך סובר ר"ש יסבור שהכנסה זה **תולדה** וחייב רק כשצריך לייפות רה"ר! גם בכיבוי שייך להסתפק אם "פחם" הינו **יצירה** שונה מ"עץ" ו"פתילה" שונה מ"חוט" או שמא זה רק **ייפוי** של נוחות שימוש, נראה שנחלקו בשאלה זו ת"ק (שהוא ככל הנראה ר"ש) ור' יוסי, שלת"ק חייב ולר"ש פטור, ממילא מובן גם למה הפוטר כאן הוא ר' יוסי למרות שסברתו שמשאצ"ג פטור, מזוהה בד"כ עם ר"ש. ברור גם למה החמירו כ"כ חז"ל בכיבוי דליקה בשבת ואע"פ שלכאורה לעולם יש כאן משאצ"ג, שהרי אין רצונו שיהפוך ביתו לפחם אלא רק לכבות הדליקה, בכ"ז החמירו חז"ל מפני שבמלאכה זו אפי' לר"ש חשיב דאון, מפני הפס"ר של יצירת הפחמים וממילא הדיון הוא בדאון ולא בדרבנן ולא כדברי הבה"ל שזה מפני שמשאצ"ג לעולם מחמירים כדאון.

המלאכות המקלקלות

למעשה ישנו עוד **סוג** מלאכות שחייבים עליו, והוא מלאכות שעיקרן **קלקול**: הבערה, סתירה, מחיקה, (שחיטה) וחבלה. חידוש הוא שחידשה התורה שחייבים עליהן מצד התיקון שיבוא מהן ובגרמתן **בעתיד** למרות **הקלקול** המיידי. במלאכות **אלו** חידשה התורה שלא חשיב זה גרמא המותרת בשבת כשאר מלאכות וגם חידשה שאין את פטור ה"מקלקל" הקיים בשתי החטיבות דלעיל. חלוקה זו מוכרחת להילקח בחשבון ע"י כל לומד שהרי אם היינו מתייחסים לכל המלאכות כבעלי דינים שווים פשוט שלא היינו מחייבים לעולם במלאכות אלו שהרי במלאכות שעניינן הוא **קילקול מיידי ותיקון עתידי** מצד **הסברות** הפשוטות והרגילות היה צריך להיות לעולם פטור ככל המקלקלים אלא שכיוון **שקיבלו** חז"ל שגם במלאכות אלו יש חיוב תורה חייבים להסביר שחידשה **בהן** התורה גדר חיוב **שלא קיימים** בשאר מלאכות. ע"כ **חייב** בקורע, סותר, ומוחק, מבעיר ושוחט שבכל הנ"ל אפילו שהתיקון שלהן יגיע לאחר זמן או אפילו שהתיקון הוא בגוף אחר (כך סובר ר"י בקורע על מתו או להשקיט יצרו). עם זאת ברור שבמלאכות אלו **אם אין לו כוונה מפורשת על התיקון הריהו פטור לעולם** ואפילו לדעת ר"י (כתולש וא"צ לעצים) שהרי לא חידשה התורה חיוב אלא **כשהייתה דעתו על התיקון בזמן ההשחתה והקלקול**. בכל מצב תודעתי אחר הריהו נחשב למקלקל רגיל ופטור (אבל אסור מדרבנן) **ולא נחלקו בזה ר"י ור"ש כלל**.

⁶ רק לערוך יהיה מותר בכה"ג אך כה"ר חלקו עליו בזה

סיכום הכללים

ביוצרות: לכו"ע חייב בפס"ר ואין פטור של משאצ"ג או לא מתכוון. ייתכן ובעושה במטרה להגיע לתכלית הופכית למטרה האסורה יהיה מותר עכ"פ לר"ש ואולי אף לר"י.

במייפות: מח' ר"ש ור"י אם יש פטור של משאצ"ג (בפס"ר) לר"ש אף **מותר** ב"לא מתכוון" בכוונה הופכית מותר אף לר"י (כמבואר בצידה) ומצירוף למדנו ש**מותר** אף כשלא אכפת ליה מהתיקון כלל (עיין לקמן).

במקלקלות: לכו"ע מותר כ"ע אין רצון בתיקון (גדרי התיקון אם בעינן דווקא באותו גוף שנויים במחל) במציאות שחייב, נראה שאין פטור של "גרמא" או דרך קלקול.

דוגמאות להסבר סוגיות לפי הכללים הנ"ל

בררה

ביאור הלכה סימן שיט סעיף ג ד"ה * לאכול מיד

* לאכול מיד - הנה בספר ישועות יעקב הקשה בעיקר מלאכת בורר אפילו בורר פסולת מתוך אוכל אמאי חייב הרי הוא מלאכה שאין צריך לגופה דהרי אינו צריך להפסולת כלל אלא שבורר כדי לדחות הנזק מעליו והרי הוא כמוצא את המת לקוברו ותיירץ דענין מלאכת בורר הוא שהפסולת אינו ראוי לאכילה וגם האוכל אין ראוי כ"כ לאכילה עם הפסולת שבתוכו גלל כן הוא מפריד הפסולת מן האוכל וא"כ המלאכה אינה נקראת על ברירת הפסולת רק דמתקן האוכל שיהיה ראוי לאכילה וזהו מלאכה הצריכה לגוף האוכל דמשוי ליה אוכל גמור ולפ"ז...

פשוט ששאלת הישועות יעקב לא היתה מתחילה אם היה לומד מעיקרא שיש חטיבת מלאכות "מייפות" ומלאכת בורר בעליל שייכת לשם, וכמו שאכן מתרץ באופן נקודתי הישועות יעקב במסקנתו. אלא שאכן לא מלאכה מיוחדת ויוצאת דופן היא מלאכת בורר ביחס לכל שאר המלאכות אלא נציגה לחטיבה שלמה של "מייפות".

גוזז

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שמ סעיף א

אסור ליטול שערו או צפרניו, בין ביד בין בכלי, בין לעצמו בין לאחרים, וחייב על שתי שערות;

ביאור הלכה סימן שמ סעיף א ד"ה * וחייב וכו'

* וחייב וכו' - הנה התוס' כתבו דזהו דוקא לר"י דמלאכה שאין צריך לגופה חייב אבל לר"ש פטור אף בכלי ומשום זה תמהו האחרונים על הרא"ש והטור שהעתיקו הדין הלא הם פסקו כר"ש וגם המחבר האיך סתם הדין בזה בסתמא ובסי' שט"ז ס"ח מצדד בדעה הראשונה לפטור והמ"א בסק"א כתב דלמ"ד דמשאצ"ל פטור מיירי בשצריך לשערן אלא דקשה על דבריו דלפ"ז...

גם במלאכה זו מתפלפל הבה"ל רבות עד שמגיע למסכנה שגם מלאכה זו גדר "מיוחד" לה שתלוי בייפוי ולא בתוצר ולכן לא שייך בה פטור משאצ"ג במקרה ולא צריך לשיער, לדברינו הדברים פשוטים יותר. ברור עם זאת שכוונת התוס' היתה לומר שנראה יותר שגוזז הינה מלאכה "יוצרת" בלבד וע"כ הקשו למה יש בה חיובים של מייפה⁷, ופשוט.

מצרף

מגן אברהם סימן שיח

לו (פמ"ג) (מחה"ש) מרובים - ולא אמרי' דמצרף הכלי דדבר שאין מתכוין הוא ולא פסיק רישיה הוא וכת' המ"מ ז"ל נראה שכל שאינו מתכוין אין ראוי לומר פסיק רישיה וליחייב מפני שכשהוא מתכוין עושה מלאכה וכשאינו מתכוין אין בו מלאכה כלל שהרי אינו רוצה

⁷ מסתבר שבניגוד לסברא הפשוטה קבלה היתה לחז"ל שבגוזז יש גם חיובי מייפה וכך תוסבר ההלכה

לעשות ממנו כלי דומה לקטימת קיסם שכל שאינו קוטמו לחצוץ בו שינוי פטור שכל שהוא מפני תיקון כלי מי שאינו מתקנו פטור ואפי' לר"י דמחייב בדבר שאינו מתכוין והמכוין לצרף י"א שהוא חייב מדאורייתא וי"א שהוא מדרבנן עכ"ל...

לדברינו פשוט שאין צורך לחדש גדרים אלא רק לציין ש"צירוף" זה מלאכה מייפה והכל א"ש.

צידה

⁸גמרא. תנן התם: אין צדין דגים מן הביברין ביום טוב, ואין נותנין לפנייהם מזונות. אבל צדין חיה ועוף, ונותנין לפנייהם מזונות. ורמינהו: ביברין של חיות ושל עופות ושל דגים - אין צדין מהם ביום טוב, ואין נותנין לפנייהם מזונות. קשיא חיה אחיה, קשיא עופות אעופות! - בשלמא חיה אחיה לא קשיא, הא - רבי יהודה, הא - רבנן. אלא, עופות אעופות קשיא! - וכי תימא? עופות אעופות נמי לא קשיא; הא - ביבר מקורה, הא - ביבר שאינו מקורה; והא בית, דמקורה הוא, ובין לרבי יהודה ובין לרבנן, צפור למגדל - אין, לבית - לא! - אמר רבה בר רב הונא: הכא בצפור דרור עסקינן, לפי שאינה מקבלת מרות. דתנא דבי רבי ישמעאל: למה נקרא שמה צפור דרור - מפני שדרה בבית כבשדה.

מבואר בגמרא שנחלקו ר"י ורבנן בגדר ניצוד של חיה האם זה קורה כבר בביבר או רק בבית, לפי האמור נראה לבאר מחלוקתם כך:

לר"י כדי להגדיר צבי כניצוד צריך שיהיה ממש שינוי ביכולת השימוש בו, שהרי לשיטתו הצידה היא מלאכה מייפה וע"כ כ"ע הצבי יכול להשמש בביבר אין כאן מלאכת צידה. לעומת זאת לרבנן מלאכת צידה היא מלאכה יוצרת, נתינת שם בעלות למי שהיה בן דרור וזה קורה גם בביבר למרות שיכולת השימוש בפועל בחיה נמוכה היא. ממילא מובן למה פטור ר"י בצד נחשים וכד' למרות שמחייב במשאצ"ג, היינו מפני שאין שום ייפוי בשימוש במזיקים אלו שאינם עומדים כלל לתשמיש. ניתן לומר בכ"ז שגם לשיטת חכמים יהיה פטור בצד ע"מ להרחיקו מעליו מכיוון שכאן המלאכה נעשית בתכלית הופכית לתכלית האסורה. דבר זה מתאפשר רק מכיוון שמלאכה זו הינה ממוצעת בין יוצרות למתקנות.

שחיטה

⁹והשוחטו. שוחט משום מאי חייב? רב אמר: משום צובע, ושמואל אמר: משום נטילת נשמה. משום צובע אין, משום נטילת נשמה לא? אימא: אף משום צובע. אמר רב: מילתא דאמרי - אימא בה מילתא, דלא ליתו דרי בתראי וליחכו עלי. צובע במאי ניחא ליה - ניחא דליתווס בית השחיטה דמא, כי היכי דליחזו אינשי וליתו ליזבנו מיניה.

נראה לומר שנחלקו רב ושמואל אם שחיטה הינה מלאכה יוצרת דבר חדש – בעל חי ונשמה שונה מהותית מבשר שחוט, וכך היא שיטת שמואל ואילו רב סובר ששחיטה עניינה לייפות ולהניח דעת האדם בשימוש בבשר זה אך אין המלאכה בגדר ה"מקלקלות" שבהן ניתן לחייב גם על תועלת עתידית שתבוא לכשירצה האדם לאכול מבשר זה, ע"כ מחפש רב תועלת מיידיית הנוצרת מייפוי הבשר הנעשה מכח השחיטה ומוצא אותו ב"כי היכי דליחזו אינשי וליתו ליזבנו מיניה". לפי זה אין צורך בהעמדת הגמרא שטוענת שרב מודה לשמואל שיש חיוב מצד נטילת נשמה וגם מובן למה נצרך רב לומר דבר שהיה ברור לו שיעלה גיחוך אצל השומעים.

חבלה

¹⁰הצד צבי וכו'. תנו רבנן: הצד חלזון והפוצעו - אינו חייב אלא אחת, רבי יהודה אומר: חייב שתיים. שהיה רבי יהודה אומר: פציעה - בכלל דישה. אמרו לו: אין פציעה בכלל דישה. אמר רבא: מאי טעמא דרבנן - קסברי: אין דישה אלא לגדולי קרקע. וליחייב נמי

⁸ מסכת שבת דף קו עמוד ב

⁹ מסכת שבת דף עה עמוד א

¹⁰ שם

משום נטילת נשמה! **אמר רבי יוחנן**: שפצעו מת. **רבא אמר**: אפילו תימא שפצעו חי, מתעסק הוא אצל נטילת נשמה. והא אביי ורבא דאמרי תרווייהו: מודה רבי שמעון בפסיק רישא ולא ימות! - שאני הכא, דכמה דאית ביה נשמה - טפי ניחא ליה, כי היכי דליציל ציבעיה.

במה נחלקו ר' יוחנן ורבא? נראה לומר שבאותה מחלוקת של רב ושמאל דהיינו לריו"ח האיסור הוא **יוצר** ועצמי ואין שום דרך לא לחייב משום נטילת נשמה בחי ולא משנה מה דעת האדם הפועל את המלאכה שהרי לעולם יהיה כאן פס"ר¹¹, לעומתו רבא סובר כאן כרב ששחיטה הינה מלאכה **מייפה** וממילא תלויה בדעת האדם ובמה שניחא ליה, ע"כ לדעת רבא לא שייך להקשות עליו מדין פס"ר שכאמור נכון רק במלאכות יוצרות.

בשתי הסוגיות האחרונות נראה שאמנם האמורא בעל הסתמא דגמרא לא הבין דברי האמוראים כמוצע כאן, אלא בשיטה המקובלת אצל הראשונים והאחרונים, אך כאמור שיטה זו קשה ולא מסתדרת עם הסברה המכירה בהבדל בין החטיבות וכן אין הסבר זה מתיישב עם דברי רב שטרך להסביר למה סובר שחייב שוחט הינו מטעם צובע ולא נטילת נשמה. וכן לא ברור בגמרא במה נחלקו ר' יוחנן ורבא אם אכן שניהם מסכימים בכל גדרי מלאכת חובל.

הערה לגבי המושג "פס"ר":

רמב"ם הלכות שבת פרק א הלכה ה

דברים המותרים לעשותן **בשבת ובשעת עשייתן אפשר שתעשה בגללן מלאכה ואפשר שלא תעשה, אם לא נתכוין לאותה מלאכה הרי זה מותר**, כיצד גורר אדם מטה וכסא ומגדל וכיוצא בהן בשבת ובלבד שלא יתכוין לחפור חריץ בקרקע בשעת גרירתו, ולפיכך אם חפרו הקרקע אינו חושש בכך לפי שלא נתכוין, וכן מהלך אדם על גבי עשבים בשבת ובלבד שלא יתכוין לעקור אותן, לפיכך אם נעקרו אינו חושש, ורוחץ ידיו בעפר הפירות וכיוצא בו ובלבד שלא יתכוין להשיר השיער, לפיכך אם נשר אינו חושש, **פרצה דחוקה מותר להכנס בה בשבת אף על פי שמשיר צורות**, וכן כל דבר שאינו מתכוין כגון זה הרי זה מותר.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שלז סעיף א

דבר שאין מתכוין, מותר, והוא שלא יהא פסיק רישיה. הלכך גורר אדם מטה, כסא וספסל, **בין גדולים בין קטנים**, ובלבד שלא יתכוין לעשות חריץ. ומותר לרבע הבית, כיון שאינו מתכוין להשוות גומות אלא שלא יעלה האבק.

נראה לי מוכרח בדעת הרמב"ם והשו"ע שגדר פס"ר הוא **שלעולם** יש תוצר אסור למעשה זה ולא שבאופן שיעשה **כעת** בוודאי ייעשה איסור, שהרי א"כ לא ברור ההתר לגרור מיטה גדולה וכן להכנס בפרצה דחוקה, השאלה היא א"כ האם ניתן לטעון שהמעשה שאני עוסק בו יש עליו **שם** של פעולה מותרת (שלא מוכרח לבוא מזה איסור) וממילא אני יכול לטעון שכוונתי בעשיית המעשה זה **לתוצר המותר** אפילו אם נקודתית במקרה זה הוא יתלווה לתוצר אסור. לעומת זאת אם **לעולם** מעשה זה יוצר **תוצר** אסור הריהו נקרא לעולם פעולה אסורה ואיני יכול לטעון לכוונה אחרת במעשה שלי.¹²

¹¹ כמו שאכן מקשה הגמרא על רבא

¹² אשמח לקבל הערות על הסברות המובאות כאן במייל MEIRLAPID@GMAIL.COM